

BOŽSKÁ KOMÉDIA

SPOLOK SVÄTÉHO VOJTECHA
TRNAVA 2019

VELPIESEŇ O ĽUDSKEJ TÚŽBE PO NEBI

Božská komédia patrí medzi najvýznamnejšie literárne svedectvá stredovekej civilizácie a najdôležitejšie diela svetovej literatúry. Jej autor Dante Alighieri (1265 – 1321) je považovaný za otca talianskeho jazyka a jeho *Božská komédia* sa označuje za najväčšie dielo napísané v taliančine, zahrnujúce celú vtedajšiu stredovekú kultúru.

Nedajme sa zmiast' názvom komédia. Pôvodne toto slovo nepredstavovalo dramatický žáner určený na pobavenie. V stredoveku bola komédia chápaná ako protiklad tragédie. Zatiaľ čo tragédia má nešťastný koniec, v komédii sa počiatočné katastrofy, problémy a zápletky obrátia na dobré, a napokon sa dočkáme pozitívneho záveru. Prívlastok božská dal Danteho alegorickej skladbe Giovanni Boccaccio (1313 – 1375), ktorý ju obdivoval a recitoval po kostoloch Florencie. Chcel tak upozorniť na jej výnimočnosť, ale aj na to, že hovorí o veciach, ktoré nás presahujú.

Božská komédia je mravoučné dielo, uvažujúce o zmysle života. Autor pozýva čitateľa na imaginárnu cestu do troch kráľovstiev onoho sveta. Zmyslom existencie je podľa neho nasmerovať človeka na obrátenie a zmenu života, priviesť ho od hriechu k životu v milosti, čo môže dosiahnuť každý z nás. Opisuje, čo človeka čaká, keď bude hrešiť, a aká odmena je preňho pripravená, keď bude konať správne.

Pod najznámejší preklad diela do slovenčiny sa podpísal uznávaný romanista, spisovateľ a prekladateľ Jozef Felix (1913 – 1977) a jeho žiak básnik a prekladateľ Viliam Turčány (* 1928). Spoločne preložili *Peklo* (1964) a *Očistec* (1982), tretí diel *Raj* (1986) preložil po smrti Jozefa Felixa Viliam Turčány samostatne.

V Spolku svätého Vojtecha, najväčšom a najstaršom slovenskom katolíckom vydavateľstve, vychádza *Božská komédia* v kompletnom vydaní na podnet rodiny Jozefa Felixa. Ilustráciami jednotlivé časti doplnil akademický maliar Miroslav Cipár (* 1935), ktorý opäť našiel originálny spôsob umeleckého poňatia tohto náročného diela. Mimoriadnym prínosom sú štúdie, poznámky či schémy, ktoré čitateľovi odkrývajú hlboký zmysel a úžasné bohatstvo *Božskej komédie*.

Ivan Šulík, riaditeľ Spolku svätého Vojtecha

*V Trnave 14. septembra 2019 na sviatok Povýšenia Svätého kríža
a výročný deň smrti Dante Alighieriho*

DANTE
PEKLO

SPEV PRVÝ

- 1 Do stredu dráhy životnej som vkročil,
keď obklopil ma temný priestor lesný,
pretože prv som z pravej cesty zbočil.
- 4 Ach, preťažko aj vysloviť, jak desný
a drsný les ma obkolesil vtedy,
bo pri spomienke znovu strach ma tiesni.
- 7 Len smrť ak vrhá do trpkšej biedy!
No, pre dobro, čo tiež som tam bol zhliadol,
rozpoviem všetko ako pri spovedi.
- 10 Sám neviem rieknúť, ako som ta vpadol:
natoľko v spánku tonul som v tom čase,
keď z pravej cesty spustil som sa nadol.
- 13 No, na úpätie vrchu prídúc zase,
kde onen údol v rovinu sa norí,
pred ktorým dosiaľ srdce sa mi trasie,
- 16 vzozrel som hor; a vtedy štít tej hory
odetý lúčmi planéty sa zjavil,
tej, ktorá priamo vodí všetky tvory.
- 19 A hoci strach mi celkom nepoľavil,
jazero srdca tíšina už hladí –
keď noc v tak veľkej úzkosti som strávil.
- 22 A ako ten, čo bez dychu a vlády
z vln vyviazne, no ledva tkne sa súde,
k zlým vodám späť sa obráti a hladí,
- 25 tak i môj duch, čo vzrušený vpred kluše,
jedenako späť sa pozrie do údolia,
čo nevydalo nikdy živej duše.

- 28 Keď s telom trocha okriala i vôľa,
zas pláňou som sa pustil bez prietahu,
no tak, že niž vždy pevná noha bola.
- 31 A tu, hľa, temer na začiatku svahu
leopard s kožou škvrnitou, zver svižný
a vrtký vstal a zahatal mi dráhu.
- 34 A vrch sa zdal mi zasa nedostižný:
tak zbraňoval mi k nemu cestu priamu,
že som viac rász sa vrátil v strašnej trýzni.
- 37 Bol ranný čas a slnce na tú samú
dráhu sa vznieslo s hviezdami jak v dobe,
keď láska Božia krásnemu ich plamu
- 40 určila navždy polohu aj obeh:
takže ten čas, v ňom zem už oteplieva,
sladká časť roku, proti zverskej zlobe
- 43 s hodinou dňa mi novú nádej vlieva.
No, ešte údes celkom nepohasol,
už s novým desom uvidel som leva.
- 46 Ten s hlavou pyšnou, až som celý žasol,
ku mne sa hnal s tak rozbesneným hladom,
že, tuším, z neho vzduch sa strachom triasol.
- 49 Vtom vlčicu som uzrel chudú vzhľadom,
no chtivosťou až ťarchavú a žravú,
čo ľuďom život strpčila rad-radom.
- 52 Tá hrôzou, ktorá prýštíla z jej zjavu,
tak zronila ma v nasledovnej chvíli,
že som už stratil nádej na výšavu.
- 55 A ako ten, čo zhrňa z celej sily,
no keď mu manie márnym ohňom zblčí,
potom sa iba kormúti a kvíli:
- 58 takým ma spravil tento dravec vlčí,
čo pomaly ma do planiny vháňa
a zatláča až tam, kde slnko mlčí.

- 61 A kým tak v pláň späť padám bez prestania,
tu ktosi zrazu môjmu zraku kynie,
no, s hlasom celkom chabým od mlčania.
- 64 K nemu som vzkríkol v širej pustatine:
„Ó, zmiluj sa!“ – keď sám sa neozýval –
„či človek si, či tieň, či dačo iné!“
- 67 „Človek už nie, som človekom len býval,
zrodený z prostých Lombardánov bez škôl,
a v Mantove svoj mladý vek som sníval.
- 70 *Sub Julio* som uzrel svet až neskôr
a za dobrého Augusta žil v Ríme,
keď sa kult bohov zdanlivých v ňom leskol.
- 73 Spieval som spev, v ňom statočne sa tríme
syn Anchízov, čo vyšiel z pyšnej Tróje,
keď táto stála v plameni a dyme.
- 76 Prečo však ty chceš späť v tie nepokoje?
Čo od spanilej hory späť ťa zviedlo,
v nej spočíva i zrod má šťastie tvoje?“
- 79 „Tys’ Vergilius, ty si ono žriedlo,
z neho sa rieka výrečnosti valí
(červenelo mi líce vtom i bledlo)?
- 82 Ó, česť a svetlo pevcov hodných chvály!
Že s láskou tvoju tvorbu ušľachtilú
som prebádal, mi pomôž v mojom žiali!
- 85 Ty učíš ma a ty mi vraciaš silu,
ty jediný si ku cti môjho diela
uspôsobil ma ku krásnemu štýlu!
- 88 Hľad, táto šelma nedá mi dôjsť cieľa.
Pred ňou ma chráň, nech zle mi neučiní,
bo žily mi i tepny rozochvela!“
- 91 „Púť iná tebe náleží, smer iný
(odpovedal, keď slzy uvidel mi),
ak sa chceš dostať z tejto divočiny.

- 94 Bo tamtá v ceste prekáža tak veľmi,
že i sám život vezme ľuďom biednym
a nevyviazne nikto z nástrah šelmy!
- 97 Ten zvrhlý zver tak hladným je a smädným,
že svoju žravosť nikdy neukojí
a po jedle je lačnejší než pred ním.
- 100 S mnohými tvormi spája sa – a spojí
i s ďalšími, než chrt zem oslobodí
a usmrtí ho v bolestivom boji.
- 103 Ten nebude chcieť kov ani pôdy:
v láske a cnosti, v múdrosti a kráse
má žiť, až medzi Feltrami sa zrodí.
- 106 S ním Itália skromná príde k spáse,
pre ňu už zhasol život Euryalov,
Camillin, Turnov, Nisov v dávnom čase.
- 109 Zo všetkých miest a s vervou neskonalou
až do pekla ju zaženie a strestá,
odkiaľ ju závisť vypustila na lov.
- 112 A preto súdim, že by so mnou cesta
jak so sprievodcom твоjím vhod ti bola:
ja prevediem ťa cez tie večné miesta,
- 115 kde kriky duší zúfalých až bolia;
ich taká muka nevýslovná morí,
že druhú smrť už sama každá volá;
- 118 a uzrieš v ohni ešte ďalších, ktorí
sú spokojní, bo týchto nádej tíši,
že raz len predsa prídu v nebies chóry.
- 121 Ak potom ďalej budeš stúpať k výši,
hodnejšia duša poskytne ti rady
a povedie ťa po blaženej ríši.
- 124 Bo cisár ten, čo z výsosti svet riadi
– že jeho zákon obišiel som chladne –
nechce, by so mnou šlo sa v jeho hrady.

- 127 Všade je pánom, tam však priamo vládne:
tam mesto má i prestol plný kúzel;
ó, blažený, kto tam ho niekdy zhliadne!“
- 130 „Prosím ťa, Básnik,“ prevrátiť som musel,
„pre Boha, čo bol cudzí tvojej lutne:
tomuto zlu a horšiemu bych ušiel,
- 133 zaveď ma tam, kam je to nevyhnutné:
k Petrovej bráne veď ma z týchto planín,
i k oným dušiam, čo sú také smutné!“
- 136 Vtom pohl sa a ja som stúpil za ním.

SPEV PRVÝ

1 *Do stredu dráhy životnej som vkročil.* – Do 35. roku svojho života, čiže do roku, ktorý Dante pokladal za prirodzený stred, za vrcholný bod („lo punto sommo“) normálneho ľudského veku (porov. Conv. IV, XXXIII, 6 – 10 a biblický výrok: „Vek nášho života je sedemdesiat rokov“, Žalm 90, 10). Keďže vieme, že sa Dante narodil 18., resp. 31. mája 1265, jeho fiktívna púť troma záhrobnými ríšami spadala by teda – podľa úsudku viacerých komentátorov Božskej komédie – do roku 1300, čo bol rok slávneho jubilea, vyhláseného pápežom Bonifácom VIII. Táto skupina danteológov preskúmala aj iné Danteho časové narážky (porov. v tomto speve v. 37 – 43, Inf. XV, 49 – 51 atď.) a spresnila chronológiu tejto cesty: Dante zablúdil v „temnom lese“ na Zelený štvrtok 7. apríla 1300 a jeho vlastná púť záhrobním sa začala na Veľký piatok 8. apríla 1300 (porov. E. Moore, Gli accenni al tempo nella Divina Commedia, Florencia 1900). Oproti tomu druhá časť komentátorov, ktorá znovu preskúmala nielen časové narážky, ale i rozličné Danteho „astronomické údaje“, roztrúsené v celej Božskej komédii, došla k názoru, že začiatok Danteho cesty treba položiť do 25. marca 1300, resp. 1301. (Od 25. marca, čiže *ab incarnatione* počítal sa vo Florencii letopočet, tento dátum sa pokladal za výročný dátum vtelenia i smrti Kristovej atď.) Z prác, stavajúcich sa za rok 1301, spomeňme aspoň: Walter a Teresa Parri, Anno del viaggio e giorno iniziale della Commedia, Florencia 1956. (Tam aj príslušná bohatá literatúra.) V otázke datovania Danteho záhrobnej púte – ináč otázky nie tak bežvýchnamnej, ako by sa zdalo – nedospelo sa teda ku zhode. Len z praktických príčin sme sa priklonili k názoru prvému. –

2 *temný priestor lesný.* – Povestný Danteho „temný les“ („selva oscura“), viacvýznamový symbol: v širšom význame podľa zhodnej mienky najstarších komentátorov „nerestný svetský stav“ (Benvenuto da Imola), „nerestný život“ (Jacopo della Lana), les nevedomosti a neresti, v ktorom sa stráca cesta pravdy a cnosti (Anonymus), v užšom význame Danteho vlastné mravné a intelektuálne poblúdenie. –

3 *pretože prv som z pravej cesty zbočil.* – Verš prekladáme podľa lekcie *chè la diritta via era smarrita*, čiže podľa tých moderných editorov, ktorí chápu spojku „chè“ vo význame „pretože“ (SDI, Porena, Momigliano a i.), a nie vo význame „takže“ (ako napr. Sapegno). –

11 *natoľko v spánku tonul som v tom čase.* – „Spánok duše“ podľa Biblie, ktorá inšpirovala tento obraz, znamenal chaotnosť intelektu, neschopného rozoznať dobro od zla (porov. Rim 13, 11; Ef 5, 14 a i.). Dante tu mieri na čas po smrti Beatrice (po roku 1290), ktorý pokladal za obdobie svojho mravného i duchovného poblúdenia (porov. Beatrice výtčítky v Purg. XXX, 124 – 132). –

16 – 18 *a vtedy štít tej hory / odetý lúčmi planéty sa zjavil, / tej, ktorá priamo vodi všetky tvory.* – Podľa zhodnej mienky komentátorov hora (ako protiklad údolia s „temným lesom“) na alegorickom pláne Danteho spevu znamená „výšiny cnosti a pravdy“, slnko, ktoré Dante podľa súdobých kozmologických predstáv pokladal za obežnicu, krúžiacu okolo nehybnej zeme, znamená Boha a jeho lúče Božiu milosť. –

20 *jazero srdca tíšina už hladí.* – Obraz inšpirovaný súdobou lekárskou vedou, ktorá si predstavovala srdce ako „nádrž krvi“ („jazero krvi“ – „jazero srdca“) a tepny so žilami ako „rieki krvi“, rozbiehajúce sa celým telom. Scholastická filozofia okrem toho do srdca umiestňovala sídlo tzv. „duchov života“, čiže tzv. senzitivnej časti ľudskej duše („anima sensitiva“) a jej prejavov (vášne, strach a pod.), (porov. Vita nova II, 4). Obraz upokojujúceho sa „jazera srdca“ znamená teda postupné miznutie strachu. – Ako nepravdepodobný treba odmietnuť náhľad niektorých komentátorov, ktorí si myslia, že v Danteho verši nejde o obrazné pomenovanie a že slovné spojenie „lago di cor“ neznamená „jazero srdca“, ale iba „miesto srdca“ („lago“ je vraj odvodené od lat. „locus“ – miesto). Pozri o tom u Freda Bérancea, La Renaissance italienne, Paris 1954, 105. Zdá sa však, že tradičný výklad je správny, tým skôr, že je v štýlovom súlade s nasledujúcimi obrazmi morských vln a strokotanca. Okrem toho pri druhom výklade by Danteho verš stratil svoju vysokú básnickú hodnotu. –

30 *no tak, že niž vždy pevná noha bola.* – O význame verša sa hodne diskutovalo a dospelo sa – k protichodným náhľadom. Za najpravdepodobnejší možno pokladať názor, podľa ktorého touto perifrázou Dante naznačil, že už vystupoval, pravda, ešte stále váhavo a nerozhodne, ako kráča človek, ktorý síce už jasne vidí cieľ svojej cesty, ale musí ešte prekonať rozličné vnútorné zábrany (Sapegno, Porena a i.). –

32 *leopard s kožou škvrnitou, zver svižný,* v orig. una lonza leggiera e presta molto. – Danteho slovo „lonza“ sa tradične vysvetľuje a prekladá ako panter, pardál, levhart, leopard, sporadicky ako ostrovid (tak napr. Lozinskij), alebo sa vôbec neprekladá a ponecháva sa v cudzojazyčných textoch v talianskej forme (tak napr. v Masseronovom francúzskom preklade Božskej komédie). Na správny význam tohto slova naposledy upozornil francúzsky danteológ Henri Longnon: podľa neho – a je to iste náhľad správny – Danteho „lonza“ znamená *onsu* či *geparda*, čo je mačkovitá šelma prostrednej veľkosti medzi ostrovidom a leopardom, v stredoveku veľmi dobre známa a používaná na poľovačkách, tak ako sa ešte i dnes používa na podobné ciele v Perzii a Indii (pozri v jeho preklade Božskej komédie, Paris, Garnier 1956, poznámka na s. 531). Keďže sa onsa či gepard podobajú leopardovi, ľahko dochádzalo k zamene oboch zvierat v ľudovom pomenovaní, a to, samozrejme, v spravech známejšieho leoparda. (Doklad na to máme i zo Slovenska: J. Martinka v svojej štúdii Sokoliarstvo na Slovensku

uvádza, že v 16. storočí na Spiši gróf Zápoľský poľoval na zajace *s leopardom*, čo je, pravdaže, viac než nepravdepodobné; zrejme však poľoval *s onsou* či *gepardom*, ako to bolo v stredoveku bežné v revíroch veľkých feudálov. Pozri Slovenské pohľady 1927, 317.) O správnosti Longnonovho názoru – okrem iného – svedčí konečne i sám text Danteho diela. V Inf. XVI, 106 – 108 Dante spomína, že sa už raz pokúsil povrazom, ktorým sa opasoval, chytiť „la lonza alla pelle dipinta“. Ak si sotva možno predstaviť, že by sa mohol Dante s obyčajným povrázkom odvážiť proti „leopardovi s pestrú srstou“, na druhej strane možno celkom dobre pripustiť podobný jeho počin pri onse či gepardovi, zvieratu, ako sme povedali, pomenšom, síce úlisnom, ale nepomerne krotkejšom ako veľký a krvilačný leopard.

Hoci však po Longnonovom upozornení poznáme správny význam Danteho slova „lonza“, jednako sme v svojom preklade dali prednosť tradičnému leopardovi pred onsou či gepardom. Urobili sme tak preto, že obe posledné slová sú u nás pomerne neznáme, resp. známe viac-menej len odborníkom, a ich malá frekventovanosť by nevyhnutne znížila nielen poetické okružie Danteho veršov, ale i celú ich alegoricko-symbolickú komplexnú významovosť, na ktorej práve na tomto mieste Božskej komédie tak veľmi záleží.

Akú alegoricko-symbolickú platnosť má táto Danteho „lonza“?

Otázkou sa zaoberali celé generácie komentátorov Danteho Božskej komédie od najstarších čias, a to, ako je prirodzené, v súvisi s alegoricko-symbolickým významom ostatných dvoch zvierat, leva a vlčice, ktoré vzápätí po onse či gepardovi zamedzia Dante mu priamy výstup na „monte dilettoso“, utešenú, spanilú horu. Keďže – tak sa zdá – alegoricko-symbolický význam posledných dvoch zverov Dante aspoň naznačil (*lev* bol od nepamäti symbolom *pýchy*, čo Dante naznačil vo v. 46, a *vlčicu* v Purg. XX, 10 – 12 výslovne identifikoval ako symbol *pažravého lakomstva*), najstarší komentátori v prvom člene Danteho alegoricko-symbolickej triády, čiže v onse, vyzozorovali symbol *chlipnosti*, *zmyselnosti*, *žiadostivosti tela* ako prvej prekážky pri výstupe k cnostnému a šťastnému životu. Oporu pre takéto riešenie našli rovnako vo viacerých sakrálnych i scholastických textoch, ktoré Dante iste dobre poznal a ktorými sa teda mohol inšpirovať. Nie je to však riešenie jediné a mnohí neskorší komentátori navrhli viaceré iné triády: *náhhera – pýcha – žiadostivosť; závišť – pýcha – lakomstvo; zloba – tupá zvierackosť – nezdržanlivosť* atď., respektíve, na pláne politicko-historikom: *Florenca – Francúzsko – rímska kúria; šúdierske demokracie – násilnicke tyranie – kňazské svetáctva* atď. Ako vidíme, odpovedí na problém alegoricko-symbolického významu Danteho troch šeliem je viac než dosť a notabene stále ešte zostáva otvorené pole pre nové a nové hypotézy. Neradi by sme ich rozmnožovali a chceli by sme len pridať drobný fakt, tak sa zdá, dosiaľ nepovšimnutý: cez hláskový sklad Danteho slova „lonza“ (a latinského pomenovania „*Felis onca*“) až napodiv presvitá hláskový

sklad jeho rodného mesta. Porovnajate pozorne: *Felis onca – lonza – Fiorenza* (tak Dante písal v Božskej komédii meno svojho rodného mesta; pomenovanie Firenze je moderné). Nemyslíme si, že je to náhodné. Jednou z prvých prekážok na ceste autora Božskej komédie k symbolickej „spanilej hore“ bolo práve jeho rodné mesto s najvýraznejšou črtou pažravosti a nenásytosti, ktorú toľkokrát bude biľagovať. O tom, že pod Danteho troji zvieracími symbolmi vrie aj politicko-spoločenský obsah, nemožno pochybovať a fakt onoho presvitania hlások rodnej Florencie cez pomenovanie prvej alegoricko-symbolickej beštie je v tomto ohľade viac než výrečný. Zároveň by vysvetľoval, prečo si Dante pre svoje prvé zviera zvolil práve meno „lonza“. –

37 – 43 *Bol ranný čas...* – Dante tu spresňuje chronológiu svojej cesty: podľa stredovekej viery, keď Boh stvoril nebeské telesá a uviedol ich do pohybu, slnko malo také postavenie, aké má na jarnú rovnodennosť. Čiže: ak Dante hovorí, že sa slnko práve vznieslo na tú istú dráhu, akú malo pri stvorení sveta, začiatok jeho púte spadá približne do obdobia jarnej rovnodennosti, do „sladkej časti roku“, a to do 6. hodiny rannej (porov. pozn. k v. 1). –

45 *už s novým desom uvidel som leva.* – Pozri pozn. k v. 32. –

49 *Vtom vlčicu som uzrel.* – Pozri pozn. k v. 32. –

55 *A ako ten, čo zhrňa z celej sily.* – Lakomec. –

60 *a zatláča až tam, kde slnko mlčí.* – Do tmného údolia, „tmného lesa“, kde nesiahajú lúče slnka v jeho doslovnom význame (*les* je *hlboko* v *doline*) i v jeho význame alegorickom (keďže hriešnik odmieta Božiu milosť, Boh mlčí). S podobným Danteho postupom prepletania dvoch významových rovín, prípadne i viacerých, sa stretne v Božskej komédii veľakrát. Výsledkom takého postupu budú vždy tzv. *smelé* (no nikdy nie *samoúčelné*) Danteho obrazy. –

63 *no, s hlasom celkom chabým od mlčania,* v pôvodine rozšírené: od dlhého mlčania – „per lungo silenzio“. – Ako vysvitne z nasledujúcich veršov, tieň, ktorý sa Dante mu náhle zjavil, bol tieň rímskeho básnika Vergília. O tomto jeho „hlase chabom od dlhého mlčania“ viedli sa dlhé diskusie od najstarších čias, okrem iného podnietené ešte i tým, že sa nachádzal rozpor medzi týmto veršom a Inf. II, 52 – 114, kde Dante uvádza dlhý rozhovor Vergília s Beatrice. Niektorí starí komentátori sa snažili odstrániť tento rozpor domnienkou, že Dante tu mieri na Vergíliov osud po zániku Rímskej ríše a v stredoveku vôbec: Vergíliova sláva zhasla, čítanie jeho kníh sa obmedzilo na úzky kruh klerikov, ktorí k tomu ešte nechápali „vysoké významy“ utajené v jeho diele, a tým menej jeho vysoké slovesné umenie, čiže kedysi jasný hlas rímskeho básnika vekmi stemnel a po „dlhom mlčaní“, keď sa Dante mu náhle ozval, bol sprvoti – *chabý*. (Tak aj Boccaccio.) Z viacerých iných výkladov nášho verša je pozoruhodný ten, ktorý vychádza z alegorického významu Vergília

v Božskej komédii. Ak rímsky básnik na alegorickom pláne predstavuje ľudský rozum – a takýto druhý význam tejto postavy sa dnes aj po mnohých diskusiách takmer všeobecne pripúšťa –, Dante chcel vraj povedať, že hlas rozumu, keď sa začne ozývať v duchu blúdiaceho človeka, je sprvoti chabý, slabý, zastretý, pretože dlho mlčal, čiže dlho bol udúšaný vášňami. –

70 *Sub Julio som uzrel svet až neskôr.* – Sub Julio (lat.), za Júlia, rozumej: za Júlia Caesara, v časoch prvého rímskeho cisára. Údaj, pravdaže, treba chápať širšie, lebo roku 70 pred n. l., keď sa Vergilius narodil, Caesar ešte nebol rímskym cisárom; mal ešte len 31 rokov a ešte sa len pripravoval na vojenskú a politickú dráhu. – V slovách „až neskôr“ vidí Paul Renucci melancholický vzdych autora Aeneidy: Vergilius, básnik rímskeho impéria par excellence, ľutuje, že sa nenarodil zároveň s Caesarom, zakladateľom tohto impéria. –

71 *za dobrého Augusta.* – Za vlády Caesara Octavia Augusta, Caesarovho synovca, ktorý sa roku 31 pred n. l. stal rímskym cisárom. Vergilius, ktorý umrel roku 19 pred n. l., za jeho vlády prežil teda 12 rokov. –

72 *keď sa kult bohov zdanlivých v ňom leskol.* – V origináli al tempo delli dei falsi e bugiardi, doslovne: v čase bohov zdanlivých a klamlivých. Vergilius umrel roku 19 pred n. l., čiže ešte v čase kultu pohanských bohov. Zmysel tohto verša v starších i nových komentároch vysvetľuje sa napospol tak, že sa tu Vergilius vyjadruje už ako kresťan, ktorý ťmahom a príkro odmieta antické náboženstvo (Porena a i.). A v svetle takéhoto tradičného výkladu sa verš aj prekladá. Porov. napr. český preklad Vrátného z roku 1929: „živ byl v čas bohů falešných a lživých“ alebo Hertzov nemecký preklad z roku 1960: „Zur Zeit der falschen, lügnerischen Laren.“ O tom, že sa týmto veršom Danteho Vergilius dištancuje od pohanstva, pravdaže, nemožno pochybovať, no jednako prívlastky, ktoré dáva antickým bohom, majú trochu odlišný zmysel: slovo „falso“ neznamená len „falošný“, ale aj „zdanlivý“, a slovo „bugiardo“ neznamená len „lživý“, ale aj „klamlivý“ – a v Danteho verši ide práve o tieto druhé významy oboch slov. Upozornil na to Paul Renucci, ktorý význam oboch adjektív preskúmal v širokom kontexte Božskej komédie, a najmä v súvisi s Danteho základnými názormi na staroveké náboženstvo; dospel k výsledku, že antickí bohovia neboli pre autora Božskej komédie „falošní“, ale „zdanliví“, len domnelí, mariaci sa, pretože neboli holým výrazom pravého Boha, a neboli ani „lživí“, ale „klamliví“, pretože ukrývali skutočnú povahu pravého Boha, ktorý sa po Adamovom hriechu – ako Dante veril – svetu skryl a utajil za idoly. (Pozri Paul Renucci, Dante et le mythe de Marsyas, Travaux de la Société dantesque, Annales du C. U. M., 2. zv., 1947 – 1948, 187 – 199, a jeho monografiu Dante, disciple et juge du monde gréco-latin, Paris 1954, 197 a nasl.) Len v svetle takýchto Danteho zásadných názorov na antické náboženstvo, súvisiacich s cirkevným

učením o tzv. adventnej dobe ľudstva a u Danteho k tomu ešte umocnených humanistickým zápalom za antickú kultúru, možno pochopiť správny význam nielen tohto verša, ale i viacerých iných jeho veršov a výrokov (napr. povestné prenesenie mena rímskeho božstva na samotného Krista v Purg. VI, 118 – 119: „o sommo Giove – che fosti in terra per noi crocifisso“ – „ó, zvrchovaný Jupiter, ktorý si bol na zemi pre nás ukrižovaný“, porov. aj Inf. XXXI, 92. Sotva by bol Dante napísal takúto apostrofu kresťanského Boha, keby bol Jupiter v jeho nazeraní „falošný“ a „lživý“). –

74 *syn Anchízov.* – Aeneas, syn Trójana Anchíza (Anchises), bájny zakladateľ rímskeho národa; podľa neho nazval Vergilius svoj epos Aeneidou. Epizódu, v ktorej Aeneas odnáša otca na pleciah z horiacej Tróje, pozri v Aen. II, 707 a nasl. –

76 – 78 *Prečo však ty chceš spať v tie nepokoje?...* – Viacerí komentátori nachádzajú v tejto tercíne až krutú iróniu pevca Aeneidy, ktorý predsa dobre vie – ako to konečne sám o niekoľko veršov nižšie povie (porov. v. 91 a nasl.) –, že cesta, ktorou sa Dante pustil, je pre neho nemožná. Len postupne sa bude rozohrievať jeho vzťah k zverencovi, ktorého má previesť Peklom a časťou Očistca, a to až natoľko, že v posledných fázach cesty ho bude nazývať nielen „synom“, ale až „synáčkom“ svojim (porov. napr. Purg. VIII, 88). Rovnobežne bude postupovať Danteho vzťah k Vergiliovi: od vreleho začiatočného obdivu k synovskej láske. –

83 – 84 *s láskou tvoju tvorbu ušlachtilú / som prebádal...* – Predovšetkým, rozumie sa, Aeneidu, o ktorej sa neskôr vyjadrí, že ju poznal „tutta quanta“ – „úplne a cele“ (porov. Inf. XX, 114). –

85 *Ty učíš ma a ty mi vraciaš silu,* v orig. Tu se' lo mio maestro e' l mio autore. – Doslovne: Si mojím učiteľom a mojím autorom, pričom posledné slovo – podľa Renucciho výkladu, ktorý sme prijali – má širší a silnejší význam: nielen autor, ale obroditeľ, prepородiteľ, darca nových básnických síl a inšpirácií. –

86 – 87 *ty jediný si ku cti môjho diela / uspôbil ma ku krásnemu štýlu* – „lo bello stilo“. Všeobecne sa súdi, že pod „krásnym štýlom“ Dante myslel „vysoký“, „vznešený“ – povedané jeho terminológiou – tzv. tragický štýl, ktorým napísal svoje predchádzajúce sonety a kancóny. Domnievame sa však, že Danteho prívlastok *krásny* okrem toho má tu ešte špecifický dôraz. Krása poézie (a teda krásna štýlu) Dante mu približne v tom istom čase, keď písal prvé spevy Božskej komédie, bola doslovne rovnoznačná s „dolcezza di musica e d'armonia“ – „hudobnou a harmonickou lahodnosťou“, ktorú priamo pokladal za podmienku jej účinnosti a vznešenosti (porov. Conv. I, V, 14 a tamže VII, 14 – 15). Zdá sa, že v našom verši Dante práve na toto naráža. A stačí si všimnúť z tohto hľadiska hoci len jeho dva verše v pôvodine,

aby nám bolo zjavné, k akému „krásnemu štýlu“ sa Dante manifestačne prihlasuje a čo pod ním rozumie:

„Tu se' solo colui, da cui io tolsi lo bello stilo che m'ha fatto onore...“ Oba verše (a vôbec celý pasus Danteho reči adresovanej Vergiliovi) sú organizované s očividným zvýšeným dôrazom na onú „dolcezza di musica e d'armonia“, čiže – povedané naším slovníkom – na lubozvučnosť: nachádzame tu aliterácie, vnútorné súzvučky, eufonický paralelizmus, eufóniu horizontálnu i vertikálnu, ba až virtuóznou hru s hláskami (slovo „*tolsi*“, ktoré je v rýmovej pozícii, hláskovo korešponduje so slovom „*stilo*“ v polovici nasledujúceho verša, doslovne je vytvorené z tých istých hlások).

Manifestačné prihlásenie sa Danteho pod Vergiliovu umeleckú egidu na samom začiatku Božskej komédie (hovoríme manifestačné, lebo ide zrejme až o hyperbolu: „Ty jediný si ku cti môjho diela...“) má okrem tohto ešte i svoj historický význam. Znamená prihlásenie sa k umeleckému dedičstvu antiky vôbec – k tomu dedičstvu, ktoré podobne ako vyššie Vergiliov tieň „hovorilo“ stredovekému svetu ešte len „chabým hlasom“. Približne v tom istom čase v inom diele Dante napísal, že čím lepšie bude poézia napodobňovať starovekých latinských básnikov, tým bude správnejšia (čiže presne: „*Idcirco accidit ut, quantum illos proximiis imitemur, tantum rectius poetemur.*“ De vulg. eloq. II, IV, 3). Pravdaže, Dante bol priveľký básnik, než by bol svoju tvorbu obmedzil na princíp číreho napodobňovania. Vyjsť z niekoho znamenalo pre neho snahu presiahnuť vzor (porov. napr. jeho zámerné „preteky“ s Lucanom a Ovidiom v Inf. XXV, 94 a nasl.), čo dozaista neplatí o mnohých nasledujúcich humanistických básnikoch. –

101 *než chrt zem oslobodí.* – V orig. je slovo *Veltro*, vlastne nie chrt, ale druh dogy (z lat. *vertragum*, porov. franc. *le vautre*), čistokrvný, veľmi útočný poľovnícky pes-honiak, používaný pri poľovačkách na medvede, diviaky a vlky, ktorý však oddávna platil ako ušlachtilé zviera v službe dobrej veci (porov. strfr. Pieseň o Rolandovi, kde sa toto zviera – „*uns veltres*“ – zjaví v sne Karolovi Veľkému, a to v zápase s medvedom, čiže so zradcom Ganelonom, v. 2563 a nasl.; na súvis tohto strfr. *veltra* s Danteho *veltro* už roku 1869 upozornil Eduard Boehmer v 2. zv. DDJ, s. 367. K uvedenému významu slova *veltro* porov. aj cit. monografiu P. Renucciho, s. 89 a nasl.). Keďže sme v slovenčine nenašli adekvátny výraz pre Danteho slovo, preložili sme ho tradičným „chrtom“, vyskytujúcim sa takmer vo všetkých prekladoch Božskej komédie.

Ak je však pomerne ľahká identifikácia vlastného významu Danteho *Veltra*, o to ťažšie je zistiteľný jeho význam alegoricko-symbolický, na ktorý v tejto časti spevu dal obzvláštny dôraz sám autor. Hlavnou prekážkou takejto identifikácie je zrejme samotný Danteho text, a to predovšetkým v. 105, pri ktorom je zásadne možná dvojitá lekcia:

1. „... e la sua nazion sarà tra *Feltro e Feltro*...“
2. „... e la sua nazion sarà tra *feltro e feltro*...“

(Z moderných editorov za prvý variant je napr. Bianchi, Tommaseo, Moore, Del Lungo, SDI a i., z moderných

danteológov najmä vehementne Paul Renucci; za druhý variant Poletto, Porena, Sapegno, Momigliano a i.) Pri tomto verši, ktorým Dante zrejme determinuje *pôvod* svojho *Veltra* (v tomto ohľade, zdá sa, vládne zhoda), zastali všetci komentátori, no podľa toho, či prijali prvú alebo druhú lekcii, verš aj rozlične vysvetľovali. Prívrženci prvého čítania („tra *Feltro e Feltro*“) nachádzajú v Danteho verši zemepisnú determináciu a vysvetľujú, že *Veltro* má pochádzať z kraja, rozprestierajúceho sa v severnom Taliansku medzi benátskym *Feltrom* a *Monte Feltrom* v Romagni. Oproti tomu prívrženci druhého čítania („tra *feltro e feltro*“) slovo „*Feltro*“ pokladajú za všeobecné podstatné meno a nachádzajú v ňom rozličné významy: podľa niektorých slovo znamená lacné hrubé súkno (Dante vraj chcel naznačiť, že *Veltro* vzide z chudobného rodu), podľa iných zvláštnym súknom futrovanú urnu, používanú pri voľbách (*Veltro* by teda mal vziť z voľby, mal by byť „vyvolený“), podľa iných zasa plstenú čiapočku či klobúk, tzv. *pilleus*, ktorý nosili starovekí rímski občania ako odznak slobody, a v prenesenom význame súhvezdie Blížencov, respektíve dve najžiarivejšie hviezdy tohto súhvezdia, zvané *Castor* a *Pollux*, čiže takzvaných *Dioskurov*, ktorých antický svet zobrazoval práve s onými plstenými čiapočkami na hlavách („*pilleati fratres*“); podľa Danteho toto súhvezdie malo silu nadhviezdnej predestinácie (kto sa teda narodí „tra *feltro e feltro*“, bude mať „múdrost, lásku a cnosť“, čiže vlastnosti predpovedaného pána sveta). Napokon podľa iných slovo „*feltro*“ znamená jednu z dvoch doštičiek obtiahnutých súknom, ktoré v Danteho časoch slúžili na uchovávanie hostie v monštrancii (čiže podľa tohto výkladu *Veltro* vzide z Eucharistie); posledný výklad je jeden z najnovších (Silvio Zavatti), no – napodiv – má najviac styčných bodov s jedným z najstarších výkladov Danteho záhadného slova: Danteho syn Peter dubiózne slová „tra *feltro e feltro*“ odporúčal rozumieť: „*inter coelum et coelum*“ – „medzi nebom a nebom“.

Pri takomto rozdielnom vysvetľovaní otázného Danteho verša dospelo sa, prirodzene, k rozdielnym a veľmi pestrým identifikáciám (i tzv. indetifikáciám) záhadného Danteho *Veltra*. V komentároch i v najrozličnejších štúdiách a osobitných monografiách stretáme sa s celou galériou postáv, o ktorých sa odôvodnene (no i neodôvodnene, či menej odôvodnene) predpokladalo, že práve na ne Dante myslel pri svojom *Veltrovi*. Spomeňme aspoň tie najhlavnejšie: ghibellinský veľmož *Cangrande della Scala*, pán Verony a Danteho mecén (jeho panstvo sa rozkladalo približne medzi *Feltrom* a *Monte Feltrom* a okrem toho jeho menom priamo „presvital“ sám „*veltro*“: *Can(e) Grande* – Veľký Pes); iní ghibellinskí veľmoži, ako *Castruccio Castracani* či *Ugoccione della Faggiola*; pápež *Benedikt XI.*, do ktorého exulant Dante vkladal veľké nádeje (narodil sa v Trevisi, čiže taktiež v kraji medzi *Feltrom* a *Monte Feltrom* a pred zvolením za pápeža bol generálom dominikánov, zobrazovaných – podľa známej stredovekej vášne etymologizujúcej – ako „*Domini canes*“, čiže „Psi Pána“); neskorší cisár *Henrich VII. Luxemburský*, v ktorého poslanie Dante tak dúfal, že roku 1311 išiel

do Milána pokľaknúť pred ním. Okrem toho, pravdaže, vynorilo sa množstvo fantastických „identifikácií“: *Luther* (v mene sú tie isté hlásky ako v Danteho slove *Veltro*, písanom podľa stredovekého úzu *Ueltro*), *Garibaldi*, kráľ *Viktor Emanuel*, cisár *Napoleon III.* a viacerí iní. (Podobné dohady, pravdaže, treba apriórne odmietnuť, lebo Dante bol básnik, a nie veštec!)

Celkovo možno povedať, že otázka Danteho *Veltra* zostáva i naďalej otvorená, hoci jej danteológovia venovali – a to aj veľmi seriózne – mnoho úsilia. (Z posledných vážnych prác hodno tu spomenúť: *Leonardo Olschki*, *The myth of felt*, Berkeley 1949; ten istý, Dante „Poeta *Veltro*“, Florencia 1953; *Erich von Richthofen*, *Veltro und Diana*, Tübingen 1956, a najmä už citovanú monografiu *Paula Renucciho*, ktorý sa snažil s nákladným konfrontačným literárnohistorickým materiálom dokázať, že Danteho *Veltro* je pápež *Benedikt XI.*) Vyslovilo sa sice viac hypotéz – a to hypotéz veľmi pravdepodobných –, no aj po veľmi dômyselných a dokumentmi podložených štúdiách v podstate môžeme bezpečne povedať o Danteho záhadnom *Veltrovi* len to, čo o ňom povedal jeho druhý syn *Jakub*, totiž že autor *Božskej komédie* mal na ume „*alcuno virtuoso*“ – „*kohosi cnostného*“, ktorý váhou svojej mravnej osobnosti urobí prietrž pažravosti a chamtivosti priam tak v súdobej talianskej spoločnosti, ako v súdobej pápežskej kúrii. Nemožno však pochybovať, že od tohto „*kohosi neznámeho*“ ukazujú dve šípky: jedna smerom k nejakému cnostnému pápežovi a druhá smerom k nejakému cnostnému cisárovi, a to azda ani nie ku konkrétnym historickým osobnostiam, ale – ako sa vyslovil *Michele Barbi* – k cnostnému pápežovi či cisárovi vo všeobecnosti. Svoje „*prorocstvo*“ o nich (či o jednom z nich) Dante náročky zahalil do rúcha tajomnosti a záhadnosti – celkom podobného, s akým sa ešte neraz stretneme v priebehu celej série obdobne náročky temno a neurčito štylizovaných predpovedí a „*prorociev*“, pri ktorých podivným paradoxom práve záhadnosť a neurčitost' stupňujú ich básnický účinok.

Pri preklade uvedeného kľúčového verša sme sa priklonili k jeho prvej lekcii („*tra Feltro e Feltro*“), a tým teda aj k *Renucciho* výkladu. Sme si však vedomí, že je možný aj iný výklad, a teda aj iná identifikácia Danteho *Veltra*, napr. jeho stotožnenie s danteovským vysnívaným a vytúženým cisárom vo všeobecnosti. (Kto si v pôvodine všimne hláskový sklad Danteho tercín, týkajúcich sa *Veltra*, zistí, že je v nich eufonickým determinantom slovo „*imperatore*“, ktoré tieto tercíny doslovne inervuje svojimi zvukovými zložkami.) –

106 *Itália skromná.* – V orig. umile Italia, vlastne doslovne: pokorná, ponížená *Itália* ako protiklad „*pyšnej Tróje*“ z v. 74. –

107 – 108 *pre ňu už zhasol život Euryalov, / Camillin, Turnov, Nisov.* – *Camilla*, dcéra kráľa *Volskov*, ktorá padla v boji proti *Trójanom* (porov. *Aen.* VII, 803 – 817, XI, 532). *Euryalus* a *Nisus*, trójski mladíci z *Aeneovej družiny*, ktorí zasa spolu padli v boji proti *Volskom* (porov. *Aen.* IX, 179

a nasl.). *Turnus*, knieža *Rutulov*, zabitý *Aeneom* (porov. *Aen.* XII, 697 – 952). – Dante, ako vidíme, pokladá padlých z oboch táborov za „*obete*“ rovnocenné. –

111 *odkiaľ ju závisť vypustila na lov.* – Rozumej: závisť *Pekla*. –

117 *že druhú smrť už sama každá volá.* – O význame tohto verša, a najmä o tej tzv. *druhej smrti* sa hodne diskutovalo a dosiaľ diskutuje. Za najpravdepodobnejší výklad pokladáme: *zatratení v Pekle* trpia také muky, že si privolávajú *druhú smrť*, čiže *smrť duše* („*prvá smrť*“ bola *smrťou ich tela*). Tá je, pravdaže, nemožná. *Neskôr francúzsky barokový básnik Agrippa d'Aubigné* doslovne napíše: „*De l'enfer ne sort / Que l'éternelle soif de l'impossible mort*“ – „*Z pekla vychádza len večný smäd po nemožnej smrti*“ (*Les Tragiques* VII, 1021 – 1022). –

118 *a uzrieš v ohni ešte ďalších.* – Rozumej: v *Očistci*. –

122 – 123 *hodnejšia duša poskytnie ti rady.* – *Beatrice*, ktorá sa mu zjaví v *Purg.* XXX a stane sa jeho sprievodkyňou po *záhrobnej ríši*, do ktorej nemôže vstúpiť *Vergilius*. –

125 *že jeho zákon obišiel som chladne.* – *Vergilius* žil i umrel pred *kresťanstvom*, čiže bol *kresťanstvu vzdialený*, *chladný*, *cudzí*, *nepodrobený jeho zákonu*. –

134 *k Petrovej bráne ved' ma z týchto planín.* – Je viac výkladov tohto verša. Podľa niektorých „*Petrova brána*“ znamená „*bránu Očistca*“, podľa iných tu ide o *metaforu* a o význam „*celý Očistec*“ (porov. *biblické „dom Boží – brána nebeská“*, *Gn* 28, 17). Posledný výklad, ktorý navrhla *Yvonne Batardová*, pokladáme za *pravdepodobnejší* (porov. jej monografiu *Dante, Minerve et Apollon*, Paris 1952, 43). –

SPEV DRUHÝ

1 *Deň zberal sa a obzor temnejúci.* – Medzi koncom prvého spevu a začiatkom tohto spevu prešlo teda – *súdiac podľa toho*, že začiatok *Božskej komédie* spadá do obdobia *jarnej rovnodennosti* – *dvanásť hodín*, čiže *celý deň*, ktorého obsah nám *Dante* zamlčal. *Motív tejto jeho zámlky* nepoznáme, no je možné, ako predpokladá *A. Momigliano* v svojom komentári, že sa tak stalo aj z čisto umeleckých príčin: *pošmúrnú podvečernú atmosféru Dante potreboval* ako „*prelúdium*“ k nasledujúcim *temnotám pekelným*. Tak či onak, *verš nám umožňuje datovať vlastný začiatok Danteho púte*: je približne *šesť hodín večer 8. apríla 1300.* –

6 *ju vyrozpráva pamäť vierohodná.* – Danteho *prvé zdôraznenie pravdivosti nasledujúceho rozprávania* z celej série podobných *zdôraznení* (porov. *Inf.* XVI, 127 – 132; *XXV*, 46 – 48; *XXVIII*, 112 – 117 atď.). –

7 *Ó, Múzy, tu mi na pomoci buďte!* – *Vzývanie Múz podľa vzoru antických básnikov*, no na rozdiel od nich